

KUR'AN'DAKİ HANÎF/LER ve NASÂRÂ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Derleyen ve Çeviren

Fuat AYDIN

Eskiyeni Yayınları: 32

KURAN'DAKİ HANÎF/LER ve NASÂRÂ
ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Derleyen ve Çeviren
Fuat AYDIN

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika no:13178)

Kapak & Mizanpaj
FCR

Baskı & Cilt
SÖZKESEN MATBAACILIK TİC. LTD. ŞTİ.
İvogsan 1518 Sk. Mat-Sit İş Merkezi No: 2/40
Tel: (0312) 395 21 10 Yenimahalle/ANKARA

1. Baskı: Aralık 2016

ISBN: 978-605-5978-32-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89
web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

KUR'AN'DAKİ HANÎF/LER ve NASÂRÂ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

Derleyen ve Çeviren

Fuat AYDIN

Ankara-2016

Fuat Aydın;

1965'te Gümüşhane Şiran'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1987 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Dört yıl Ankara'da ve iki yıl İstanbul'da öğretmenlik yaptı. 1993 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Dinler Tarihi araştırma görevlisi olarak girdi. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, *Ali b. Rabben et-Taberi ve er-Redd ale'n-Nasârâ* adlı tezle yüksek lisansını ve 2000 yılında aynı enstitüde *Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları* adlı çalışmasıyla doktorasını tamamladı. 2006 yılında doçent, 2011 yılında profesör oldu. Halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. Aşağıda zikredilenlerin yanı sıra, telif/tercüme kitap ve makaleleri vardır.

Pavlus Hristiyanlığına Giriş, Eskiyei Yayınları, Ankara 2011.

Batı İslam Algısının Arkeolojisi, Eskiyei Yayınları, Ankara 2011.

Birunî ve Şehristanî'nin İzinde Dinler Tarihi Yazıları, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

George Dumezil'den Dinler Tarihi Dersleri, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı, Eskiyei Yayınları, Ankara 2013.

Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Ataç Yayınları, İstanbul 2005. (2. Baskı: Eskiyei Yayınları, Ankara 2011)

Talal Asad, *İntihar Eylemleri*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2012.

Edisyon, *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar (1945'den Günümüze)*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2013.

Bruce G. Trigger, *Arkeolojik Düşünce Tarihi*, Eskiyei Yayınları, Ankara 2014.

İÇİNDEKİLER

DERLEYEN VE ÇEVİRENİN ÖN SÖZÜ	7
-------------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM HANÎF VE HANÎFLER

“HANÎF” KELİMESİ <i>Sir Charles J. Lyall</i>	13
HZ. MUHAMMED’İN ESLÂFI <i>Leon Ceatani</i>	25
HANÎF <i>Franz Buhl</i>	43
HZ. MUHAMMED’İN KULLANDIĞI HUSUSİ DİNÎ BİR TERİM OLARAK HANÎF <i>Tor Andrea</i>	49
HANÎF <i>Arthur Jeffrey</i>	57
HANÎFLER KİMLERDİ? <i>Richard Bell</i>	63
KUR’ANÎ HANÎF KAVRAMININ ANLAM GELİŞİMİ <i>N. A. Faris-Harold W. Glidden</i>	69
KUR’AN-I KERİM VE HANÎFLER <i>İsmâil Cerrahoğlu</i>	85
HANÎFLERİN ALLAHİ <i>Toshihiko Izutsu</i>	109
KUR’AN’DAKİ BAZI DİNİ-TOPLUMSAL TERİMLER VE KAVRAMLAR <i>Fredrick Mattewson Denny</i>	119
RHMNN VE HANÎFLER <i>Andrew Rippen</i>	131
KUR’ÂN’DA MÜSLİM VE HANÎF KELİMELERİNİN KULLANIMINA DAİR <i>Arvind Sharma</i>	153

HANİFLİK VE KÂBE: DİN-İ İBRAHİM'İN İSLAM ÖNCESİ ARABİSTAN ARKAPLANINA DAİR BİR İNCELEME Uri Rubin.....	159
HANİF Şaban Kuzgun.....	191
HANİF (ἑθνικός): HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'IN DİNİ SÖZ DAĞARCIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME Francois de Blois	215
KURÂNÎ HANİFİN ERKEN DÖNEM GELİŞİMİ Munim Sırry	235
HANİFLİK VE HANİFLER ÜZERİNDE DÜŞÜNCELER Adnan Demircan	265

İKİNCİ BÖLÜM

NASÂRÂ KAVRAMIYLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

İSLÂM'DA ÖTEKİNİN BİLİMİ, Kur'an'ın Nasârâ Terimine Etimolojik ve Tarihsel Bir Yaklaşım Şinasi Gündüz	287
NASRÂNÎ (ναζωραίος): HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'IN DİNİ SÖZ DAĞARCIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME François de Blois	311

EKLER

EK-1: FİL HADİSESİ'NİN ARAP YARIMADASINDAKİ ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME -Ahmesilik ve Hanîflik- Mehmet Mahfuz Söylemez	361
EK-2: İSLAM BAKIŞ AÇISINDA HZ. İBRAHİM İslam Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler Khalil Athamina.....	383

İNDEKS	411
---------------------	-----

DERLEYEN ve ÇEVİRENİN

ÖN SÖZÜ

Elinizdeki derleme Kur'ân'da yer alan iki dini grubu ifade etmek için kullanılan kavramlarla alakalı çalışmaları bir araya getirme çabasıdır. Bunlardan birincisi *hanîf*; ikincisi ise, Hristiyanları ifade etmek için kullanıldığı kabul edilen *nasârâ* kavramıdır.

Kur'ân'da yer verilen Hz. İbrahim'in Hanîf olduğu ifadesi, gayrimüslimler tarafından eleştiri konusu edinilen kavramların ilki olmuştur. Kur'an'da onu tekil, ikisi çoğul olmak üzere on iki yerde kullanılan *hanîf*ten maksat, insanların tabiatlarının kendisine uygun olarak yaratıldıkları İbrahim'in üzerine bulunduğu, tevhit esaslı dinidir. Ancak anlaşılan dokuzuncu yüzyıldan itibaren Hristiyan camiada hem Kitab-ı Mukaddes'teki¹ İbranice *hânêf* hem de aynı kavramın Süryanice karşılığı olan *hanpanin* pagan, heretik anlamlarına kullanılmış olması, Hristiyan kökenli İslam eleştirmenleri tarafından; Hz. Muhammed'in tevhide çağırdığını, oysa İbrahim'in putpe- rest olduğunu ileri sürmelerine yol açtı. Bunun bilinen en eski örneklerinden biri, dokuzuncu yüzyıla tarihle-

¹ Mezmurlar 35/16, 106/38; Yeşaya 9/16, 10/6, İşaya 24/5, 32/6, 33/14; Yeremya 3/1, 3/2, 3/9, 23/11, 23/15; Daniel 11/32; Mika 4/11; Eyüp 8/13, 13/16, 15/34, 17/8, 20/5, 27/8, 34/30, 36/13. Bunlarda *hanîf*, kirlenmek/kirlenmek ve tanrısız olmak/tanrısız anlamlarına kullanılır. Elif Arslan, "Oryantalistlerin Kur'an'da Geçen Hanîf/hü- nefâ Kavramı Hakkındaki Bazı Düşünceleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 2012, cilt: XLVIII, sayı: 2 s. 77-78. Hanîf'in bu anlamının İncillerde (Matta 6/7, 7/26, 10/5, 18/17; Markos; 13/18; Yuhanna 7/35, 12/20) de devam ettirildiğine dair bkz. a.g.d., s. 78-79.

nen, yazarının gerçek biri olup olmadığı tartışmalı olan ve *Risâletü'l-Kindî ile'l-Hâşimi* olarak bilinen metindir². Her ne kadar bu kitap, çok az da olsa Arapça hali ve özellikle de Latinceye yapılmış olan kısmi çevirisi sayesinde, on ikinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da bilinmeye başlamış ve buradaki İslam algısının ana kaynaklarından birini oluşturmuş olsa da, ilk olarak onun ileri sürdüğü *hanîf*in anlamı meselesi Batı Hristiyan dünyasında on dokuzuncu yüzyıla kadar pek tartışma konusu olmuş gözükmez. Bu mesele, tekrar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen metinlerde görünmeye başlar. Ancak Kindî'nin metninin bulunmasından sonra, konuyla ilgili yazılar artmaya başlamış gibi görünür. Kindî'nin bu metni, on dokuzuncu yüzyılın sonunda William Muir tarafından, İslam'a yönelik polemik değerinden dolayı Hristiyan Misyonerlerin kullanımı için; önce 1885 yılında Arapçası ve 1887 yılında da bir girişle birlikte İngilizce özet olarak yayınlandı.³ Metnin yayınlanmasından on altı yıl sonra hanîf ve Hz. Peygamber dönemindeki hanîflerin kimliğine yönelik çağdaş tartışmaları başlatacak ilk çalışma, daha önce Royal Society'de bir konferans olarak sunulan D. S. Margoliouth'un "On the Origin and Import of the Names Muslim and Hanîf", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Jul., 1903), pp. 467-493'te yayınlanan makalesi oldu. Dokuzuncu yüzyılda Kindî tarafından ileri sürülen hanîfliğin tevhit değil de putperestlik olduğu düşüncesi, aynı varsayımı yani Yahudi ve Hristiyan literatürde, İbranice ve Süryanice kö-

² *Risâletü'l-Kindî* hk. bkz. Fuat Aydın, *Batı İslam Algısının Arkeolojisi*, Eskiye Yayınları, Ankara, 2011.

³ *Risâletü Abdullah b. İsmâil el-Hâşimî ilâ Abdulmesih b. İshak el-Kindî yedûhu bihâ ile'l-İslâm ve Risâletü Abdulmesih ile'l-Hâşimî yeruddu bihâ aleyhi ve yedûhu ile'n-Nasrâniyye*, London 1885; Sir William Muir (edited and commented), *The Apology of Al Kindy, Written at the Court of Al Mâmûn*, (A.H. 215; A.D. 830) in *Defence of Christianity against Islam*, Society for the Promotion of Christian Knowledge (SPCK), Second Edition, London, 1887.

keniyle kelimenin putperest=hânêf=hanpa anlamına geldiği dolayısıyla da -yirminci yüzyılın uzunca bir kısmında Kur'ân'ın yazarı kabul edilen Hz. Peygamber'in kaynakları bağlamında olmak üzere- Kur'an'da nasıl olumlu anlamda kullanıldığı tartışma konusu oldu. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, nadir de olsa hala bir önceki yaklaşımı sürdürenler bulunsun da, tarihsel bir gerçeklik/bir olgu olarak İslâmî literatürde isimleri tek tek verilen ve *hanîfler* olarak anılan kişilerin İslam öncesi bir grup tarafından icra edilen, muayyen bir dinin mensupları mı yoksa ortak inançlara/tavırlara sahip, tek tek insanları mı ifade ettiği tartışmasına dönerek bu gün hala varlığını devam ettirmektedir.

Elinizdeki bu derleme olabildiğince bu tartışmaya katılmış olan oryantalistlerin müstakil ya da müstakile yakın boyutta bulunan konuyla ilgili yazılarını bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Sahaya vakıf olanların, iyi ancak, o zaman falancanın metninin de bu derlemede yer alması gerekir dediklerini duyar gibiyim. Doğrudur fakat hem sabrımın şimdilik bu kadarını bir araya getirmeye yetmiş olması hem de bazı metinlerin, aşına olduğum İngilizce dışındaki Batı dillerinde kaleme alınmış olmaları, bu baskının bu kadar yazıyla çıkmasına yol açtı. Ayrıca burada daha ziyade ana metin olarak kabul edilen ve herkesin atıfta bulunduğu yazılar yer aldığı gibi, buraya dâhil edilmeyen metinlerin kanaatlerine dair atıflar da bulunmaktadır ki, bu da onlara burada yer vermemiş olsak da *hanîfle* ilgili kanaatlerine vakıf olmamızı sağlamaktadır. Ancak, muhtemelen sonraki baskılarda burada yer verilen yazıların sayısında bir artış olacaktır.

Metinlerin yazıldıkları tarihler dikkate alınarak düzenlenmiş olan derlemenin ağırlıklı kısmını *hanîf/hanîflerle* alakalı bölüm oluşturmaktadır. 1903'ten 2000'li yıllara kadar çoğunluğunu oryantalistlerin kaleme almış oldukları on sekiz çalışma yer almaktadır. Derleme içinde bizatihi konuyu aydınlatmaya çalışan yazıların yanı sıra, konuya dair

çalışmaların/teorilerin dökümünü yapan (*İA* ve *DİA* gibi⁴) ansiklopediler için kaleme alınmış yazılar da bulunmaktadır.

Derlemenin ikinci parçasını *nasrânî* ve *nasârâ* kavramları oluşturmaktadır. Bu iki kavram İslami literatürde, mevcut haline altıncı yüzyılda ulaşmış olan Hıristiyanları ifade eden bir kavram olarak anlaşılır. Konuyla alakalı iki yazıya yer verilmiştir. Şinasi Gündüz'ait olan birinci yazı daha önce yayınlandığı için ne söylediği bilinmemektedir; ancak ikincisini konu edinen de Blois'in yazısının ezber bozacak ve tartışma yaratacak türden bir kurgusu olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Derleme ve Türkçe olanlar dışındaki bütün metinlerin çevirisi/latinizesi tarafımızdan yapılmış olan Hanîf ve Nasârâ kavramlarıyla alakalı bu derleme okuyucuların çoğunluğunun Müslüman olduğu göz önünde bulundurularak yazarları kullanmadığı halde Hz. Muhammed kullanımı tercih edilmiştir.

Teşekkür edileceklerle gelince tabii ki onu en çok hak edenlerin başında, konularla alakalı yazıları olmasaydı böyle bir kitabın teşekkül edemeyeceği akademisyenler gelmektedir. Kendilerine katkılarından dolayı müteşekkir olduğumu, ifade etmek zorundayım.

Ayrıca kitabın kısa sürede ve belli bir estetik değere sahip olarak çıkmasını sağlayan Eskiyei Yayınları editörü, Hüseyin Nazlıaydın'ın şahsında bütün Eskiyei camiasına minnettarım.

Fuat Aydın

Sakarya-2016

⁴ Bu ansiklopediler sonrasında hazırlanmış olan ve burada zikredilen yaklaşımları özetleyen kısa İslam Ansiklopedilerinde bulunan maddelerine yer verilmemiştir.